

Kende Tamás:

Együttélés – együtt félés. Vértádak és pogromok az újkori Kelet-Európában.

PhD tézisek

Vérvádak a kelet-európai antiszemitizmus szellemtörténetében. Módszertani és historiográfiai megközelítések

I. Vérvád és vérvádesetek

Az alábbi disszertáció a szerzőnek 1995-ben megjelent monográfiájának¹ továbbgondolásán és továbbfejlesztésén alapul. Az 1995-ben megjelent könyv – melynek eredményeit, következtetéseit a megjelenést követő kutatások csak megerősítették – fókuszában egy bizonyos előítélet *mechanizmusa* állt. Azt vizsgálta, miként lesz egy számos ahistorikus elemből építkező előítéletből, a vérvádból *eset*: azaz történelem.

A kutatás során határozottan megkülönböztettem a vérvádat mint látens és kortalan előítéletet, illetve a konkrét vérvádeseteket. A 19-20. század kelet-európai vérvádeseteit három kategóriára osztottam:

- A „klasszikus” zsidóellenes vérvádesetek (Velizs 1825-1835, Saratov 1852-1860, Kutaisi 1878, Vilna 1901, Polna 1899-1901, Kijev 1911-1913)
- nem zsidóellenes vérvádesetek (keresztény szekták elleni vérvádak, pl. Perejaslav 1774, ill. a Sztarij Multan-i udmurtok elleni nagy vérvádpert, amelyet a száműzetése miatt a tárgyalás szemtanújává lett orosz író, Korolenko is megörökített (1891-1892)
- a „fordított” vérvádesetek. Ez utóbbiak során a nyilvánosan megvádolt zsidók fordultak bírósághoz. Ez utóbbiak során a bírósági tárgyalás a vérvádhisztéria mechanizmusát világította meg. Ilyen eset történt Magyarországon Garam-Kis-Sallóban 1895-ben, illetve Szmolenszkben 1910-1913 között.

Mindhárom típusú vérvádesetekben túlságosan sok repetitív motívum bukkant fel a periratok lapjain ahhoz, hogy ne kíséreljük meg egyfajta modell felállítását az előítéletek *működésére* vonatkozóan. Az újkori vérvádak történetét vizsgálva, három állandó szintet, vagy elemet különböztethetünk meg:

- 1. Az előítéletek, a tudatalatti félelmek szintje. Ez az a közösségi tudás, mely szerint bizonyos idegenek rituális gyilkosságot követnek, követhetnek el. Ez a passzív tudás általános és örök.
- 2. A második elem egy bizonyos *tömegpszichózis*. Itt arról van szó, hogy az esetek kitöréséhez, a tanúk "megvilágosodásához" szükséges egyfajta felfokozott lelkiállapot, hisz láttuk, a fenti tudás passzív. Ezt akár karneváli hangulatnak is nevezhetjük (Bahtyin után). A zsidóellenes vérvádesetek többsége a középkor óta a keresztény húsvét táján törtek ki. E húsvéti aktuális karneváli hangulatot erősíti az Urunk keresztrefeszítésére (a zsidók általi meggyilkoltatására) való kollektív emlékezés. Egyes helyeken a passiójátékok részeivé váltak a vérvádak a középkorban. A XIX. század végén, Hermann Strack korában még élő hagyomány volt, hogy "Minden évben, különösen Húsvét táján feltámad a vád, miszerint a

¹ Kende Tamás: Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Kelet-Európában. Osiris, Budapest, 1995.

zsidók, vagy ha nem is az összes, úgy néhány zsidó, keresztények vérét használja rituális célokra."

- Itt kell megemlíteni, hogy a középkor nagy vérvádhullámaihoz a kereszties háborúk, a reconquista, a nagy pestis, az ellenreformáció által kiváltott tömegpszichózis szolgáltatta a szélesebb háttérrel. Ezek közül a keresztieshadjáratok által kiváltott tömegpszichózisról tudunk a legtöbbet. S. W. Baron a XX. század legnagyobb zsidótörténeli szintézisének megalkotója is foglalkozott a középkori pogromok és vérvádak pszichológiai háttérével. Szerinte az első keresztieshadjáratoktól fogva, a zsidóüldözésekben egy veszélyes, fertőző elem jelent meg, amely nagy érzelmi nyomás - stressz - idején tömegpszichózissá fajul és országhatárokat nem ismerve terjedt. Az orosz történelm úgy nevezett „pogrom-paradigmájáról” szólva igyekeztem bemutatni azt, hogy egy birodalmi méretű „stressz”: a konstansnak tűnő forradalom-ellenforradalom kiváltotta tömegpszichózis miként vezet hasonló lokális erőszakcselekményekhez.
- 3. A harmadik elem a rituális gyilkosságról s egyéb istentelen szokásokról szóló (ál-) tudományos irodalom. Ez a "népkarakterológiai szakirodalom" évszázados, sőt talán évezredes hagyományokra tekinthet vissza. Ez a szint a szokott tárgya a hagyományos antiszemitizmus-történeli szakirodalomnak.
- A felsorolt három elem önmagában még nem elégséges ahhoz, hogy *bármilyen* előítélet kitörjön az első szintből, hogy ÜGY generálódjék belőle. Egy elem még hiányzik, épp az az elem, mely aktivizálja, az említett felfokozott lelkiállapot feltételezve, az első pontban említett, passzív, közösségi tudást. A vérvádesetek (s bármilyen más analóg esetek) mechanizmusa szempontjából épp ez a hiányzó, aktivizáló elem a legfontosabb.

A vérvádesetek bírósági anyagait tanulmányozva mindig találhatunk olyan figurákat, akiknek szerepe érezhetően nagyobb, jelentősebb, mint az az adott ügyben („játékban”) elfoglalt pozíciójukból következne. Esetektől függően, hol mint tanúk, hol mint szakértők, hol mint a vád képviselői jelentkeztek. Ami összeköti őket, az az általunk keresett, hiányzó, aktivizáló faktor megtestesítése, a fentebb állandóként bevezetett szintek összekötése. De ki is ezek a játékszervezők? A legfontosabb közös tulajdonságuk, hogy általában értelmiségiek, vagy legalább is megtestesítik a vérvádesetekben mint népi rítusokban az „értelmiségi” tudást az aktuális másokról, akikkel szemben ezekben az ügyekben megformálódik egy spontán közösség. Ez azért releváns, mert a játékszervezők vezetnek be az aktuális vérvádesetekbe az általunk „tudományos”- irodalminak nevezett elemet, s mintegy megszemélyesítik azt. Ennek a tudásnak a birtoklása teszi lehetővé a játékszervezői szerep betöltését. Az évszázados irodalmi hagyomány birtokában „segítik” az embereket (az ő tudatalatti félelmeikkel s az aktuális „karneváli” hangulatukkal) emlékezni, tanúskodni. Mintegy összeköti a vérvád már felsorolt szintjeit. Értelmiségi vagy kvázi-értelmiségi játékszervezőnek tekintem a velizsi eset tanítóját és vizsgálóbíróját, mint a Golubjov nevű egyetemistát a Bejlisz-ügyből, aki mint magánnyomozó bukkan fel a per lapjain. De értelmiségiek a kutaiszi-i nyomozó, a polnai csendőr és tanácsos, a középkori vérvádesetek szerzetesei, papjai. Ugyanide sorolhatjuk a tiszaezlári faluközösség fejét, a Kövér Györgytől (vö. A tiszaezlári dráma) tudhatóan taksás nemes Farkas Gábort éppúgy, mint Ónody Gézát, Istóczy Győző harcostársát és agrárszakértőjét, akinek Tiszaezlár határában voltak földjei, s aki a zsidók bűnösségében

végig hívő Bary vizsgálóbíró tisztaeszlezi tevékenysége során folyamatosan hatása alatt tartotta. Nem csak mint önjelölt zsidó- és vérvádszakértő szerepelt az ügyben, de tagja volt a rituális gyilkosságban hívő helyi, informális bizottságnak Baryval együtt. A bírósági dokumentumokban e játékszervezők formális szerepe gyakran jelentéktelennek tűnik, de nélkülük nincs összeköttetés a tudatos és tudatalatti, a történelmi és a történelem-mögötti között. A fenti modell jogosságát támasztja alá az a körülmény is, hogy az újkori Kelet- és Közép-Európában Kutaiszitól Xantenig egészen eltérő kulturális, politikai, társadalmi környezetekben bukkant fel a vérvád, melynek esetei - úgy a zsidóellenesek, mint a nem zsidóellenesek - annyira hasonlóknak tűnnek, hogy ezek kitörésének okait nem a hagyományos politikatörténelmi és társadalomtörténelmi kategóriákban kell keresnünk.

Látszólag nyilvánvalónak tűnhet egy antiszemita írásmű és egy elcsattanó pofon kapcsolata. Ám antiszemita írásmű akkor is születik, amikor pofonszünet van. És fordítva. Úgy tűnik, hogy maradvány az antiszemitizmus példájánál, egy a Holocaustról szóló értekezést akár az egyházatyákból is le lehet vezetni, hogy újabb kori példákat most ne is említsünk. Ám ezen típusú, hagyományosnak nevezhető előítélet - antiszemitizmus - magyarázatoknak van valami összeesküvés-teória szerű mellékízük. Olyan, kultúrákon és korokon átívelő összefüggéseket tárgyalnak, amelyek nem feltétlenül tudatos emberi cselekedetek eredményei. E hagyomány követői épp a gyakran tagadhatatlan hasonlóságok és egybeesések mögötti tudatos, előre elhatározott szándékot, emberi cselekedetet keresik, s az esetek túlnyomó többségében megtalálni vélik. Túlságosan is hasonlítanak argumentációjukban az általuk meghaladni és megcáfolni szándékozott összeesküvés teóriákra. Önkéntelenül is feltételeznek valamiféle "determinisztikus" kapcsolatot valami örök "ördögi" akaratot a történetekben és az egész történelemben. Kétségtelen sok a kapcsolódás a korokon át, ám ok-okozati összefüggések felállítása, teszem azt Szent Pál és Adolf Eichmann között, nem tűnik tudományosan tisztességesnek. Ha az előítélet adott dolognak tűnik, akkor annak miértje nehezen köthető kizárólagosan egyes személyek, mondjuk egy egyházatya és egy náci ideológus működéséhez.

A társadalomtudományok nem fejezhetik be az előítélet jelenségével való foglalkozást a morálisan elítélendő előítéletekre történő rendszeres rácsodálkozással és azoknak a leírásával. Arról, például igen halvány fogalmaink vannak, hogy *hogyan* működik az előítélet: hogyan válik az előítéletből bármilyen tett, vagy annak szándéka, mely embertársaink ellen irányul. Tehát nem a jelenség miértjét kell elsősorban kutatnunk, hanem a hogyanját - azzal a hátsó szándékkal, hogy ez által akár a "miért" kérdésünk válaszához is közelebb kerülünk. Már csak azért is, mert ezt, s nem többet követeli a történelemtől mestersége.

Történészként nem foglalkozhattam *általában* az előítélettel, hanem kiválasztottam egy bizonyosat, a vérvádat, s annak működéséből igyekeztem néhány általánosabb következtetést megfogalmazni a fentebb említett *hogyan*-ra. Emellett bevontam vizsgálódásaimba a pogromok jelenségét is. Azokét a – főként a századelő Oroszországában lezajlott – pogromokét, melyekben, változó méretekben és intenzitással jelent meg a különféle kisebbségekkel szembeni előítélet és a tömeges agresszió.

Mivel úgy a vérvádesetek, mint a pogromok nem köthetőek kizárólag egy – pontosabban két szembenálló – felekezethez, nemzethez és/vagy néphez, nem érdekelt, hogy mely népek mely korokban voltak antiszemitábbak a többinél, általában nem érdekelték a

történeti antiszemitizmus-attitűdök. Nem volt céлом korok és emberek osztályozása - mondjuk: többé és kevésbé antiszemitára - mint oly sok a témával foglalkozó más műnek. Az általam vizsgált jelenség hagyományos, politikatörténeti megközelítése minden esetben antiszemita, az újkorban főként szélsőjobboldali politikusok tudatos tevékenységét - összeesküvését - feltételezi a háttérben. Ezt az egyébként természetes intellektuális reflexet ellen-mítosznak nevezi Edgar Morin egy konkrét, 1969 májusában Orléans városában felbukkant zsidóellenes rémhír, a leánykereskedelem vádját és annak (mikro- és makro-) társadalmi lefolyását elemző szociológiai könyvében. Ebben leírja azt a folyamatot, ahogy a vidéki rémhír Párizsba érkezve egy ellen-mítosszá alakult át. Eszerint az "ellen-mítosz" szerint szélsőjobboldali, antiszemita politikusok tevékenységének eredményeként terjedt el a vád Orleánsban: hogy a belváros elegáns, zsidó tulajdonban lévő butikjaiban az oda betérő, mit sem sejtő fiatal vásárlókat elkábítják, elrabolják, majd a Közel-Keleten eladják őket. Miközben Morin kimutatja, hogy a konkrét vád egy nem előzmények nélküli, folklorisztikus hit, azt is érzékletesen ábrázolja, hogy ebből a rövid életű, spontán, népi "mozgalomból" hogyan jön létre a baloldali, liberális párizsi értelmiség antiszemita-összeesküvést feltételező ellen-mítosza. A Morin vezette szociológiai kutatócsoport még melegebben érkezett a helyszínre, ám több hetes munkával sem sikerült tudatos összeesküvést felfedezniük az események mögött. Ugyanakkor arra is fény derült, hogy az ellen-mítosz kialakulása egy természetes folyamat volt az értelmiség részéről: Ezáltal tudták racionalizálni egy középkori előítélet felbukkanását a legújabb korban. Tehát: egy természetes racionalizálási igény rejlik az összeesküvést feltételező magyarázatok mögött, ám épp Morin könyve mutatja meg, hogy a konkrét esetekkel foglalkozó kutató roppant kritikával kell kezelje az ilyen típusú magyarázatokat, melyek a tárgyunkba vágó hagyományos politikatörténeti elemzések mögött is felbukkannak. Arnold Paucker német történész a XIX. század végi németországi antiszemita mozgalmak és az azokra adott zsidó sajtóreakciók kapcsán használta az anti-antiszemita ellenpropaganda (*anti-antismemitistische Gegenpropaganda*) kifejezését.

A fentiekhez kapcsolódik az 1881-es oroszországi pogromhullámot elemző modern történeti monográfia szerzőjének Michael Aronsonnak a megjegyzése könyve historiográfiai bevezetőjéből a témára vonatkozó összeesküvés-elméletekről. A szerző nem használta a szovjet levéltárakat, ahogy a korabeli orosz periodikák túlnyomó része is elérhetetlen maradt számára. Visszaemlékezésekből és egyéb, publikált forrásokból merítő könyve meggyőzően érvel a hagyományos, "összeesküvés-elméleti" pogrommagyarázatok ellen. Hangsúlyozottan nem a biblikus képekben és a magaspolitikai összeesküvés-elméletekben gazdag zsidó történelem, hanem az orosz, az oroszországi történelem kontextusában kutatta és tárgyalta könyve témáját. Mint írja:

"Ez a könyv egy összeesküvésről, pontosabban egy összeesküvés hiányáról szól. Azt a széles körben elterjedt vélekedést szándékozta megcáfolni, hogy a maga az orosz kormány, vagy annak egyes elemei, vagy épp ahhoz közelálló elemek támogatták az 1881-es pogromokat."

A tiszaszlári vérvádról írott nagyszerű és empatikus dokumentumregényében Krúdy Gyula, a híres magyar író a következőket mondja:

"Ez a hazug híradás volt Solymosi Eszter haláláról, s ez a kitalált híradás állította meg az embernek a szívverését mindenütt a világon, ahol a szívek éreznek, az agyak

gondolkoznak, hajadon leánykák növekednek. Ha vallásuk azt követeli tőlük, hogy embert öljenek, mit lehet tenni a zsidók törvénye ellen? A vallásuk ötezer esztendő, azt megváltoztatni nem lehet. A vallás örökké tart, amíg zsidók járnak a földön. Az egyetlen megoldás, hogy ki kell irtani a világból a zsidókat, hogy vallásuk így önmagától elmúljon a földről."

II. A vérvádesetek az antiszemitizmus eszmetörténetében

Az idézet 1931-ben jelent meg először. Krúdy e soraival a vérvádnak a modern ember számára elképzelhetetlen irracionálisán gúnyolódott. Ezt érzékelendő írta gúnyosan, hogy ha hiszünk a vérvádban, úgy elengedhetetlen a zsidók teljes kiirtása. Krúdy számára e gondolat felvetése a lehetetlen, értelmetlen irracionizmus kifigurázását szolgálta, azt, hogy a korszak antiszemitáit nevetségessé tegye. Ezért kellett felvetnie azt a lehetetlenséget, amit a zsidók kiirtása jelent. Sorai 1931 elején jelentek meg magyarul, Magyarországon.... Látnok lett volna Krúdy Gyula? Aligha. Amit tett, az nem volt más, mint hogy egy gondolatmenetet a logikus végkövetkeztetésig vitt. Célja a szörnyülködtetés, az olvasók rádöbbenetése volt a népszerű antiszemita vádak abszurd mivoltára. Auschwitz után már másképp olvassuk Krúdy sorait. Ami számára az abszurd abszurdjának tűnt, az egy évtizeddel később valóra vált annak köszönhetően, hogy olyanok is végiggondolták a fentieket, akik számára szigorúan megoldandó feladatnak tűnt a Krúdy számára gúnyos "vagy-vagy" kérdés. Nem a nácikon és magyar segítőiken múlt, hogy nem tudták fegyelmezett következetességgel feloldani Krúdy dilemmáját. Ők a maguk részéről mindent megtettek az ügy érdekében.

Krúdy regénye kívülről erősíti meg azt a zsidó történetírói hagyományt, melynek a középpontjában a diaszpóra zsidóságának folyamatos üldöztetése, a martirologia állt és áll. A Holocaustot követően ez a hagyomány még inkább erősnek és igaznak tűnik. Mindez a *hagyomány* szempontjából megkérdőjelezhetetlen. Mikor az európai zsidóság katasztrófáját igyekszik az utókor racionalizálni, a felfoghatatlant történetileg magyarázni, történeti folyamatba, hagyományba elhelyezni, akkor a Holocaust előtörténetében központi szerepet játszanak az újkori európai vérvádak és pogromok mint az események előképei és előzményei. A vérvádokról mint olyanokról szóló legújabb magyar nyelvű könyv elején a szerző épp a holocausttal és annak sajátos, kelet-európai lefolyásával magyarázza, hogy miért is kell foglalkozni a vérvád jelenségével: „A holocaust s különösen annak kelet-európai lefolyása számos tisztázatlan kérdést vet fel. Ez a páratlan népirtás a maga több mint hatmillió lengyel, ukrainai, balti, szlovák, magyar és balkáni áldozatával, köztük vagy félmillió gyerekekkel, racionálisan megmagyarázhatatlan.” És mégis, amikor utólag igyekszünk a „racionálisan megmagyarázhatatlant” elhelyezni a történelemben, az előítélettől a népirtásig vezető utat igyekszünk rekonstruálni, akkor gyakran nyúlunk vissza az újkori kelet- és közép-kelet-európai vérvádakhoz mint olyan történelmi eseményekhez, amelyekben a későbbi katasztrófa előképeit, előzményeit, magához a katasztrófához vezető út útjelzőit leljük fel, azonosítjuk. És ez még akkor is jogosnak tűnik, ha épp modellem egyik legfőbb kritikusától, a tradicionalista magyar zsidó történetírói hagyomány hivatalos képviselőjétől tudhatjuk, a vérvád jelensége nem kizárólag „zsidóspecifikus”. Igaz, kritikusunk szerint nem az a lényeg, hogy a jelenség nem kizárólag zsidóspecifikus, hanem ahogy fogalmaz: az mégis „a zsidóság privilégiuma”.

A szűken vett témára: vérvádakra, pogromokra vonatkozó szakirodalom tanulmányozása közben gyakran "előítéletekkel" és "összeesküvés-elméletekkel" találkozhatunk a szakirodalomban. Mindennek évszázados, meggyökerezett patentjeit ismerhetjük. Ugyanebben a szakirodalomban, az egyes korokra és régiókra – országokra és népekre –

vonatkozó összefoglaló művekben egyfajta aszimmetriát is felfedezhetünk. Ez utóbbi jelenségre szeretnék kitérni az alábbiakban a közép-kelet-európai, s különösen a cseh zsidóság historiográfiája kapcsán.

John Edwards a kora-újkori európai zsidóságról írt kisebb kisebb kötetnyi, szép esszéjében a hagyományos, elbeszélő zsidó historiográfiát a *lacrimoso* jelzővel illette. Edwards a Graetz-től a kortársakig ívelő keresztény-zsidó történelem zsidó leíróit a "külső", keresztény történelem iránti passzív megközelítéssel jellemezte. A hagyományos zsidó historiográfia befeléforduló szemlélete okán nem foglalkozott a zsidó-nem zsidó társadalmak együttélésével: a külső világ története annyiban volt érdekes számára, amennyiben az - az esetek többségében - erőszakosan beavatkozott a zsidóság külön, és különös belső történelmébe.

A kortárs zsidó, főként izraeli kollektív történelmi tudat hagyományait és mai megjelenési formáit elemző monográfiában Yael Zerubavel izraeli történész a zsidó történelem "bináris" (cionista) modelljéről beszél. A zerubavel-i elemzés szerint – a modern zsidó nemzettudatot (is) megalkotó nagy XIX-XX. századi történelmi összefoglalók (Graetz, Dubnov, Baron, Vital) és a modern, politikai cionizmus talaján létrejött zsidó történelemszemléletet nagyfokú végletesség jellemzi. Eszerint – a történelmi kontinuitás alapját képező – az antikvitás az aranykor, melyhez a diszkontinuitás évszázadait (évezredeit) jelentő szétszórattatást követően, beteljesítő "happy end"-ként tér (tért) vissza a zsidó történelem. Semmi csodálatraméltó nincs abban a jelenségben, hogy, - ellentétben az antikvitás aranykorával – a száműzöttetés évszázadainak történelme egyértelműen és egyszólamúan negatív és tragikus történetként jelenik meg a zsidó történelmi tudatban.

A kelet-európai zsidóság történelme historiográfiájának mindmáig egyedülálló összefoglalójában a szerzők kitértek a vérvádak és a pogromok kérdésére, azok kortársi, majd a szovjet korszakban folytatott történetírói, történettudományi megítélésére. A pogromok, a kiűzetések és a vérvádak témáját tárgyaló alfejezetüknek Simon Dubnov, Alekszander Tager, Maurice Samuel és Hans Rogger munkái a forrásai. Hans Roggernek a kötet megírásakor újszerűnek számító, a hírhedt vérvadás Beilis-ügyre és az Oroszországi Birodalom "zsidópolitikájára" fókuszáló publikációi ellenére általánosnak és változatlanoknak tűnt az a historiográfiai hagyomány, mely a szóban forgó jelenségeket leszűkítette egy a századelőn kialakult politikai diskurzus kontextusára. E hagyomány középpontjában nem nehéz felfedezni a zsidó martirológiát a cári rendszert kriminalizálni kívánó – tágan értelmezett – forradalmi hagyomány mellett. Ez a hagyomány az évszázados együttélést és annak *lehetséges* történetét, történelmét ignorálta.

Minden történelmi munka sajátja a klasszifikáció és a szelekció. Ez különösen igaz a nagy, általános összefoglaló munkákra. Nincs ez másképp az általam kutatott téma - annak sajátosságából fakadóan túlnyomórészt zsidó- és zsidócentrikus – történelmi irodalma esetében. A XX. század legvégének legnagyobb modern zsidó történelmi összefoglalójának szerzője is szelektált, - természetesen módon. A sok évszázados zsidó történelmi és a másfél évszázados modern, tudományos történetírói hagyományt korszerű eszközökkel folytató David Vital nagyszabású köz- és eszmetörténelmi összefoglalójában a kelet-közép-európai vérvádakra és pogromokra vonatkozó történelmi, tudományos toposzok tisztességesen összefoglalva szerepelnek. Ugyanakkor, az európai zsidóságnak a francia forradalomtól a második világháborúig terjedő **unilineáris** történetét tárgyaló művében, az oroszországi

pogromok, vérvádesetek, a zsidókat korlátozó cári politika és törvénykezés, valamint a tiszzaeszlári vérvád tárgyalása mellett elsikkadtak (valójában egyáltalán nem említődtek) a térben és időben közeli - és a lefolyásukat tekintve meglepően hasonló - nem zsidóellenes vérvádesetek és az azoknál jelentősebb számú nem zsidóellenes pogromok. Hasonló sorsra jutott Vital elemzésében az újkor egyetlen olyan vérvádesete is, amelyben a rituális gyilkosság elkövetéséért bíróság elé állított vádlottat jogerősen halálra ítélte az illetékes csehországi (ausztriai!) bíróság. Ebbe az unilineáris történelemfelfogásba sem az újkor egyetlen jogerős ítélettel végződött vérvádas pere, sem a nem zsidóellenes vérvádak (és pogromok) nem illeszthetők be. Vital lenyűgöző szintézise bevezetőjében kitért a szelekció okaira és egyben utalt is annak *szellemtörténeti* gyökereire. A szerző egy tragikus végű fejlődéstörténetet kívánt *hagyományosan* megírni, a vérvádak, vérvádesetek nem önálló *jelenségként* érdekelték, hanem csak az általa felállított fejlődéstörténet *lehetséges* adalékaiként.

Robert Chazan amerikai történész a középkori sztereotípiák és a modern antiszemitizmus kapcsolatáról írt alapos és szellemes könyvében beszélt annak okairól, hogy *a* zsidók története és *a* zsidó történelem miért fókuszált és fókuszál a szétválasztóra és a szétválasztottra inkább, mint a normálisra és az integráltra:

Chazan - aki számára fontos cezúra az európai zsidóság (a nyugati keresztény-zsidó együttélés), valamint a zsidókról alkotott európai sztereotípiák történetében a XII. század - általában tartja nem csak túlzónak, de történetileg tarthatatlannak azt az egyoldalúan és túlnyomóan szomorú képet, mit a (főként zsidó) források és történeti irodalom festett az együttélésekről.

Az ezredforduló legnagyobb modern zsidótörténeti összefoglalójának szerzője, David Vital által is bevallott szelekció további, regionális oka lehet az is, hogy a vérvádak és a pogromok témája rendszeresen az adott állam (és az állami politika), illetve a fennhatósága alatt élt zsidók történetének összefüggésében kerül elő a szakirodalomban.

Jellemző minderre az egyik legmodernebb lengyel modern történeti összefoglaló a lengyelországi zsidóság újkori történetéről. A Lengyelország felosztásától az 1950-es évekig terjedő korszakot átfogó reprezentatív szintézisből épp az állampolitikai fókuszáltság okán maradtak ki a lengyel területeken a XVIII. század végétől a XX. század elejéig-közepéig lefolyt vérvádügyek és pogromok. Önálló lengyel államiság hiányában ezek az esetek nem lehettek részei az említett szintézisnek. A lengyel területeken megessett zsidóellenes pogromok témája kizárólag az 1945 utáni fejezetben, a Zsidó lakosság biztonságának problémája címet viselő alfejezetben bukkan csak elő. Az önálló államiság hiánya miatt XVIII. század végétől a XX. század elejéig-közepéig a lengyel területeken lezajlott zsidóellenes mozgalmak nem lettek a lengyel és a lengyel-zsidó történelem részei. Holott, például az első orosz forradalom idején zajlott lengyelországi zsidóellenes pogromok inkább a (helyi) lengyel társadalom történetének részét képezték, mint az orosz államét.

Holott a késő-középkorban és a kora-újkorban a legtöbb vérvádesetet épp Lengyelországban jegyezték fel. Ám ez a körülmény nem kiemelt része a lengyel-zsidó történelemnek, sem a kelet-európai zsidóság –unilineáris – történetének. Pedig különösen nagyszámú vérvádesetet jegyeztek fel a XVIII. század második felében, amikor a lengyel állam válsága állandósulni látszott. Jellemző, hogy ebben a korszakban Magyarországon a felvilágosult állam mindig meg tudta akadályozni, hogy a rituális gyilkossággal vádolt

zsidókat elítélik s kivégezzék. Lengyelországban ugyanekkor épp az erős és felvilágosult államhatalom hiányzott, s ennek következtében virágozhatott a vérvád gyakorlata.

Itt kell jelezni, hogy a kortársi történeti irodalomban mind a mai napig tartja magát az a tétel, mely szerint a XVIII. század nagyszámú lengyelországi vérvádesete is – mint általában az antiszemitizmus – gazdasági okokra vezethető vissza. Hillel Levine az antiszemitizmus gazdasági gyökereiről a koraújkori lengyel történelem alapján írt monográfiájában a vérvádesetek mögött a kiegyensúlyozatlan és alacsony mezőgazdasági termelékenységű, a fejletlen ipart és a monetáris válságot vélte megtalálni végső okokként. Az 1753-as zsitomiri vérvád alapján arra a következtetésre jutott Levine, hogy a vérvád mint olyan a gazdasági válság miatti túlnépesedés ellen küzdő lengyel jobbágyok lelkiismeretének megkönnyítését szolgálta.

A lengyelországi vérvádesetek pontos számának és kronológiájának meghatározása – a téma legmodernebb tudományos összefoglalójának szerzői szerint – “további kutatásokat igényel”. A Guldon – Wijaczka szerzőpáros hosszú érdektelenséget tört meg alapos tanulmányával. A lengyelországi vérvádak témája a századelő főként orosz nyelvű és oroszországi zsidó történetírása óta nem volt a kutatások frekvenciált témája. A szerzőpár forrásai nem az eredeti periratok voltak. Korszerű történeti alap kutatások hiányában a szerzők a gyér és nem mindig megbízható szakirodalom mellett a XVIII. század lengyel antijudaista vérvádiródmát használták tanulmányuk forrásául.

Lengyelország keleti területein, az Oroszországi Birodalomhoz csatolt részekben bukkan majd fel a vérvád legközelebb, a XIX század második évtizedében. Érdekes módon a nyugati, porosz fennhatóság alá került részekben, majd a XIX. század végén, a német kultúrharca idején éled újjá a vérvád. A lengyel államiság végével nem tűnt el a vérvád a lengyel területeken. Am érdekes módon ez a továbbiakban még ennyire sem (pontosabban: egyáltalán nem) képezi a lengyel és a lengyel-zsidó történelem mint konstrukció részét.

A szelekciónak az egyes nemzeti historiográfiákban gyökerező okaira utal az a körülmény is, hogy a cseh és cseh-zsidó történelmi összefoglalókból jószerivel hiányzik az úgy nevezett *Hilsneriáda*, az újkor egyetlen olyan vérvádesete, melyben a megvádolt zsidót bűnösnek találták (a rituális) gyilkosságban és jogerősen elítélték. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a tortúra intézményének eltörlését követően sehol, még az Oroszországi Birodalomban sem ítélték el jogerősen vérvádas perbe fogott zsidót, kivéve az 1900-1901-ben Csehországban zajlott – Kutna Horán és Písekben tárgyalt – polnai ügyben. Tekintettel arra, hogy a *lacrimoso* zsidó történeti hagyományban központi, magyarázó szerepet játszanak a vérvádak, nem túlzás egyfajta cseh-zsidó történelmi kiegészítésről és annak XX. századi historiográfiai eredőjéről: a Hilsner-ügyről való “jóindulatú”, évszázados (el-) hallgatásról beszélni. Előljáróban érdemes megemlíteni három, anatómiainak tekinthető munkát. Az egyik Otto Urban újkori cseh politikátörténeti összefoglalója, mely csehül 1982-ben jelent meg először. Az 1994-es német fordításból éppúgy teljesen hiányzik a téma, mint a cseh eredetiből.

Az Urbanénál korszerűbb cseh újkori politikátörténeti összefoglalóban mindössze egy bekezdést kapott az úgy nevezett “polnai affér”, mely bekezdésben a szerző a közhelyes “csepp a tengerben” (a zsidó lakosság szenvedéseinek tengeréről beszél a szerző, úgy Csehországban, mint mindenütt máshol a világban) formulával intézte el az ügyet, melyről

nem győzőm hangsúlyozni, hogy az újkor egyetlen olyan vérvádügye, amelyben jogerősen elítélték a rituális gyilkossággal gyanúsított vádlottat.

A magyar olvasónak nem kell különösebben magyarázni a cseh (cseh-zsidó) és a magyar (magyar-zsidó) historiográfia asszimetrikus voltát szűken vett témánk szempontjából. Míg a tiszaezlári vérvád mennyiségében is jelentős történeti, tudományos szakirodalommal bír, s a tiszaezlári vérvád szerves része a magyar (és a magyar-zsidó) történeti köztudatnak éppúgy, mint a nagy politikatörténeti szintéziseknek, addig a polnai vérvád elsikkadni látszik a cseh (és a cseh-zsidó) történeti emlékezetben. Abban az emlékezetben, melyet mégiscsak történészek alakítanak, végső soron.

A fenti szempontból anatómiainak tekinthetjük Jacob Katz, ma már magyarul is hozzáférhető, halhatatlan antiszemitizmus-történeti monográfiáját. Katz könyve, mely az előítélettől a népirtásig fedi fel az Auschwitzhoz vezető közép- és nyugat-európai antiszemitizmus síkjait, kimerítő részletességgel tárgyalja a XIX század végének európai, közép-európai és így a magyar politikai antiszemitizmusát. Ebben az összefüggésben a tiszaezlári vérvádat is. Ám ugyanebből a "fejlődéstörténetből" – sajátos, de nem egyedülálló módon - kimaradtak az analóg cseh, csehországi jelenségek, és vérvádesetek.

Az orosz történelem és az oroszországi zsidók – ahogy általában a zsidók – története is elképzelhetetlen a "közmondásos" orosz antiszemitizmus, az orosz állam zsidópolitikájának, valamint a XIX-XX. századok vérvádjainak, pogromjainak története nélkül. A XIX század végének és a századelőnek oroszországi – hangsúlyozni kell: kizárólag zsidóellenes – pogromjai, s kisebb mértékben a híresebb vérvádesetei magának az orosz történelemnek "paradigmáivá" váltak.

Az oroszországi Beilis-ügy mellett talán a világ legnevezetesebb vérvádesete volt a tiszaezlári vérvád. Hasonlóan a kijevei perhez, a Nyíregyházán tárgyalt tiszaezlári vérvádpert is végig figyelemmel kísérte a világsajtó.

A magyarországi politikai antiszemitizmus történetének mindmáig standard jellegű összefoglaló feldolgozása kiemelten tárgyalja a tiszaezlári vérvádat. Ez természetes, hisz a tiszaezlári vérvád körüli küzdelmek egyik következménye lett az Antiszemita Párt megalakulása és a politikai antiszemitizmus programszerű megjelenése a magyar politikai életben, a magyar parlamentben. 1882-t megelőzően is voltak arra nézve próbálkozások, hogy szervezeti keretet biztosítsanak születő a magyarországi politikai antiszemitizmusnak, ám ehhez az apropót csak a tiszaezlári vérvád körüli küzdelmek teremtették meg. Az említett könyv szerzője így ír erről:

"1881-1882 között sokféle úton-módon próbáltak eredményt elérni az antiszemitizmus magyarországi bajnokai. Bár voltak sikereik, a mozgalom önálló párttá szerveződését nem tudták megvalósítani. A 12 Rőpirat szerkesztői üzeneteiben többször felmerült homályos célzasként egy olyan radikális módszernek az alkalmazása, amelynek 'még nem érkezett el az ideje'. Nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a szándékosan ködösített 'módszer' alatt az antiszemiták a vérvádra gondoltak-e, de ezt a feltételezést valószínűsítik a 12 Rőpirat egyes cikkei, az első számban megjelent 'A Talmud' című cikk ezt sugalló

kitételeitől kezdve a legostobább rágalmakig, a bambán rosszindulatú célozgatásokon keresztül a nyílt gyanúsítgatásokig."

A szerző itt még csak feltételezi, hogy a magyar antiszemita politikusoknak milyen égető szükségük lehetett egy vérvádesetre, ám a következő oldalon tényként kezeli azt a feltételezést, hogy e politikusok tevékenységének következménye volt a tiszaezlári vérvádeset kitörése.

"Felvirradt az antiszemita napja. A tiszaezlári esetet, mint rettenetes tűzcsóvát hordozták körül az országban. Felelevenítették a vérvádat, a középkori babonás, misztikus elképzelést, amely az évszázadok során számtalan áldozatot szedett a gyanúsítottak köréből. (...) Az ösztönös félelmet, idegenkedést, ellenséges érzületet, babonás tudatlanságot használták fel az izgatók..."

Idézett szerzőnk, majd nyomában 2012-ig bezárólag a hagyományos antiszemitizmus történeti politikatörténeti szempontú tanulmányok, könyvek szerzői tehát kritikátlanul átvették a tiszaezlári per egyik ügyvédje, Eötvös Károly által keltett hagyományt, amely szerint az adott eset kizárólag a születő antiszemita politikai mozgalom vezetői kártékony tevékenységének az eredménye.

Hogy a zsidó emancipáció előrehaladása, az állami "zsidópolitika" és a vérvádesetek kitöréseinek gyakorisága között nem feltétlen az összefüggéseire épp Oroszország példája lehet bizonyíték.. Az oroszországihoz képest összehasonlíthatatlanul kedvezőbb gazdasági, társadalmi és politikai környezetben éltek a közép-kelet-európai zsidók az Osztrák-Magyar Monarchia területén. A közép-kelet-európai zsidóság a XIX. század végére sosem látott szabadságot élvezett az élet minden területén. Az 1867-et követő időszakot tartja a régió zsidóságának kollektív emlékezete a közép-európai aranykornak. Mindezek ellenére a XIX. század végén Közép-Kelet-Európában több vérvádperre került sor, mint a megelőző évszázadokban, amikor a zsidóságot korlátozó törvények és megkülönböztetés sújtottak. A modern történettudomány a modernizáció és polgárosodás kifejezéseket használja kulcsszavakként az 1867-et követő korszak közép-kelet-európai fejlődésének leírásakor. A történettudomány korrekt módon, bár kissé leegyszerűsítve, e két alapmozgás kontextusában vizsgálja az utólag aranykornak tűnő korszak zsidótörténetét is.

Az oroszországi zsidóság történetével foglalkozó művek igen nagy teret szentelnek a zsidóüldözéseknek és a vérvádaknak. A Beilis-ügy részletes ismertetése nélkül elképzelhetetlenek a vonatkozó alapművek. Nyilvánvaló módon, a vonatkozó történeti hagyományban - a *Történelemben* - kiemelkedő, ha tetszik paradigmatis fontosságot tulajdonítanak a vérvádnak és a pogromoknak. A martirologiára épülő zsidó történelem oroszországi fejezeteinek egyik fontos argumentumai az említett ügyek. Ebben a történeti koncepcióban a vérvádesetek és a pogromok az orosz politika és az oroszok eredendő antiszemitizmusának materializálódásai. Imígyen illeszthetők be ezek az esetek egyszerre az orosz- és a zsidótörténeti hagyományba.

A magyar zsidóság történetét tárgyaló művekből sem hiányozhat a tiszaezlári vérvádeset ismertetése, ám ennek „helye” közel sem olyan központi az adott történeti hagyományban, mint az oroszországi hasonló eseteké. A zsidó történeti hagyomány viszonya Magyarországgal kapcsolatban - Oroszországhoz képest - ambivalens. Itt áll szemben

egymással egyrészt a dualizmus korának tagadhatatlan liberalizmusa a legtömegesebb európai zsidó emancipációval és asszimilációval, a nyilvánvaló társadalmi és politikai felemelkedéssel, másrészt pedig az 1919-et követő korszak hol gyengébb, hol erősebb hivatalos antiszemitizmusával, majd a korszak végén a felfoghatatlan szörnyűséggel, a félmillió magyarországi zsidó elpusztításával. Amikor ezt a felfoghatatlant igyekszünk racionalizálni, gyakran nyúlunk vissza a tiszaezlári vérvádhoz, mint olyan eseményhez, *hagyományhoz*, amelyben a későbbi szörnyűségek csírái felbukkantak. És ez így teljesen helyénvaló.

Magyarország megítélése a zsidó történeti hagyományban nem egyértelmű. Oroszországnál jobb, ám például Csehországnál feltétlenül rosszabb. Ennek okát nyilvánvalóan a két országnak a két világháború közötti politikai berendezése és "zsidópolitikája" közötti különbségben kell keresnünk. Csehország, teljesen jogosan, a két világháború közötti korszakban a közép-európai zsidóság számára a béke és a tolerancia szigetének tűnt. Az ebben a korszakban létrehozott cseh történeti mítosz szerint ez a liberális tolerancia a cseh nemzet sajátja volt a függetlenség elnyerését megelőző időkben is. Ezt a visszamenőleges igazolást a cseh történelem a zsidó történetírástól is megkapta, cserébe a két évtizedes toleranciáért, nyugalomért. Ebben az esetben valamiféle, öntudatlan, cseh-zsidó történeti megegyezést kell feltételeznünk.

Ezért hiányzik vagy alig szerepel a vérvád a csehországi zsidókról szóló történeti összefoglalókból. A fenti művekben egy-egy mondat erejéig jelzik a polnai vérvádat meg történetét, ám nyilvánvaló módon átsiklanak a szerzők fölötté, mivel nem illeszkedik koncepciójukba. A jelenleg rendelkezésre álló legnagyobb szabású cseh politikatörténeti összefoglaló műben, amely az 1848-1918 közötti korszakot dolgozza fel aprólékos részletességgel, nem jutott hely sem a polnai vérvádnak, sem az ezt megelőző vérvádhisztóriáknak és a kilencvenes évek csehországi antiszemita megmozdulásainak sem. A fenti szempontból anatómiainak tekinthetjük Jacob Katz halhatatlan antiszemitizmustörténeti monográfiáját. Katz könyve, mely "az előítélettől a népirtásig" fedi fel az Auschwitzhoz vezető közép- és nyugat-európai antiszemitizmus síkjait, kimerítő részletességgel tárgyalja a XIX. század végének magyar politikai antiszemitizmusát, s ebben az összefüggésben a tiszaezlári vérvádat is. Ám ugyanebből a "fejlődéstörténetből" - sajátos módon - kimaradtak az analóg cseh, csehországi jelenségek és vérvádesetek.

Az említett feltételezést a cseh zsidóság történelmének legmertebb kutatója, Hillel Kieval egy "Die Juden und die Nationalen" címmel 1863-ban megjelent pamflethez köti, ezzel adatulja. Az említett pamflet, majd az 1880-as évekre kialakult interpretációja szerint a csehországi zsidóság "etnikailag reorientálódott", vagy legalábbis a reorientáció folyamatban volt a XIX. század végére. A csehországi rivalizáló nemzetiségek - csehek és németek - között az előbbiekre "tették és tetették" a zsidóság tétjét. Visszamenőlegesen is létrehozták azt a múltközösséget csehek és zsidók között, mely egyértelműen - a cseh múltközösség: a nemzeti történeti koncepció mintájára - németellenes volt. A masaryki liberalizmus által felkarolt koncepció a cseh "ó-" és középkorba vetítette vissza a cseh toleráns zsidópolitikát, mellyel - természetes módon - a zsidóellenes, intoleráns, német

történeti zsidópolitika állt. E történeti kiegyezést figyelembe véve érthető, hogy a cseh zsidóság *Történelmében* nem játszanak olyan központi szerepet az újkori vérvádak, mint azt láttuk az orosz vagy a magyar esetben. Ennek megfelelően a politikai antiszemitizmus és mellesleg a vérvádesetek sem hangsúlyozott fejezetei a cseh történeti koncepciónak. Ami tárgyunk szempontjából azért figyelemre méltó, mivel Csehországban zajlott az egyetlen olyan újkori vérvádper, amely a megvádolt zsidó jogerős elítéléséhez és jó másfél évtizedes raboskodásához vezetett. A fent említett "szemérmes" hallgatás még érdekesebbnek tűnhet, ha tudjuk, hogy a polnai vérvádesetet megelőzően több vérvádat is tárgyaltak csehországi bíróságokon a kilencvenes években.

Hogy ezek a XIX. század végi csehországi vérvádesetek kevésbé vagy egyáltalán nem lettek részeivé a történeti köztudatnak - és a szakmai közönség is alig tud róluk -, azzal magyarázható, hogy a történettudomány nem tudta elhelyezni, összeegyeztetni a vérvádesetek létét a XIX. század végének Csehországaról és általában *a csehekről* kialakított közhelyeivel. Ez a szomorú megállapítás különösen igaznak tűnhet a hasonló magyar és orosz esetek utóéletének figyelembevételkor. Durván fogalmazva arról van szó, hogy *a magyarokról* és *az oroszokról* szóló - nem csak zsidó- - történelemben központi, sok mindent utólagosan is megmagyarázó funkciója van az újkori vérvádeseteknek, míg *a csehekről* szóló legújabb kori történelemben, történeti mitológiába ezek az esetek egyszerűen nem fértek bele.

A kilencvenes évek közepén, épp a cseh-zsidó történeti megegyezés és mítosz elismert szakértője, Henri Kieval tollából jelent meg egy roppant érdekes tanulmány a közép-európai modern vérvádokról a nagypresztizsű *Annales*-ben. A szerző figyelemreméltó írásában a lokális és külső - antiszemita politikai - szinteket elemzi a tiszaezlári vérvád kapcsán. Helytállóan összeköti a zsidó emancipáció és a közép-európai vérvádeseteknek a modern kori megszorodását, ám az egyetlen "pozitív" ítélettel zárult esetet, a polnait ignorálja. Azóta Kieval több dolgozatában is felfedezte a polnai esetet, ám minden esetben a cseh nacionalizmus politikatörténetének, és a cseh antiszemitizmus történetének kontextusában.

Hogy a polnai vérvád nem vált meghatározó részévé a cseh és zsidó történeti köztudatnak, azért is meglepő, mert a független és demokratikus Csehszlovák Köztársaság első, legendás köztársasági elnökének választott Tomáš Garrigue Masaryk következetesen kiállt a cseh és osztrák közvélemény előtt a megvádolt, majd elítélt Leopold Hilsner védelmében. Nyilvános fellépéseiben, brosúráiban elutasította a zsidók elleni vérvádat és konkrétan cáfolta az adott, rituális gyilkosság vádját. Az ő bátor, bár végső soron eredménytelen kiállása vonult be inkább a történelemben, mintsem az a tény, hogy a polnai az egyetlen olyan újkori vérvád, amely a megvádolt zsidó jogerős elítélésével végződött. Még egyszer: a polnai vérvádban jogerősen elítélték a vádlott zsidót rituális gyilkosságért. Az ítéletet esküdtbíróság hozta meg.

Az esküdtek ítélete megegyezett a korabeli cseh közvélemény ítéletével. Ugyanez a közvélemény nem csak Leopold Hilsnert és a zsidókat mint olyanokat ítélte el, de elítélte azokat is, akik kiálltak Hilsner védelmében, akik kritikusan fogadták a zsidóellenes vérvádat. Tomáš Garrigue Masarykot is ez a sors érte. Tanítványai provokálták az

egyetemen és politikai elvbarátainak többsége szakított vele a Hilsner ügyben tanúsított szerepléséért.

Hilsnert először halálra ítélték, majd életfogytiglani börtönre mérsékeltek a büntetést. Csak 1918-ban szabadult amnesztiával, még az utolsó osztrák császár által. Ugyanebben az évben dr. Karel Baxa, az egykori fiatal, antiszemita ügyvéd, aki országos politikai hírnévre "Hilsner segítségével" tett szert, Prága főpolgármestere lett, s az is maradt 1937-ig. Paradox módon az a Masaryk elnök iktatta be tisztségébe, akivel olyan heves küzdelmet folytatott két évtizeddel korábban a polnai affér körül. Masaryk férfias kiállását megőrizte a történeti hagyomány, ám a polnai vérvádról általában elfeledkezett. Nem illett megemlékezni a vérvádat kísérő népmozgalomról, az általános zsidóellenes karneválról, amely az esetet kísérte, lévén a cseh nép hagyományosan toleránsabb szomszédainál, a fent említett hagyomány szerint.

A magyarországi judaisztika iskolateremtője, Komoróczy Géza szép esszéjében írta körül a történetírás két *lehetséges* funkcióját. A *Történelmi események a gondolkodásban: Felejtés, feldolgozás, felelősségvállalás* című 1996-os írás 2000-ben a *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe* című kötetben jelent meg. Komoróczy gondolatait bátran vonatkoztathatjuk saját, szűken vett témánkra. Mint a szerző fogalmazott, alapvetően két funkcióját lehet megkülönböztetni a történetírásnak. Az elsőt lelkesítő történetírásnak nevezte Komoróczy. Ez – így Komoróczy – „főként az adott közösség összetartozását és folyamatos fennmaradását akarja szolgálni.” A lelkesítő történetírás mellett létezik a kritikai történetírás, amely „a tisztánlátást tartja a legnagyobb értéknek, ezért kritikus a hagyomány iránt. (...) Úgy tartja, a hagyomány is csak akkor maradhat fenn, ha megújul: ha azok, akiknek fontos, szüntelenül megújítják: a mindig változó körülmények szerves részévé teszik.”

Az újkori kelet-európai antiszemitizmus történetével, annak szellemtörténetével kapcsolatban a kritikai történetírás adóssága kétségtelen.

Jelen disszertációmmal a fenti adósságot igyekeztem törleszteni.

A témában megjelent publikációim:

Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Kelet-Európában. Osiris, Budapest, 1995.

Lincselés előtt és után. Antiszemitizmus és közhangulat Miskolcon 1946-ban. Dimenziók, 1993. 1-2. 74-83.

The Language of the Blood Libel in East- and Central-European History. in: *Pride and Prejudice*. (ed. by László Kontler) CEU Press, Budapest, 1995. 91-104.

A vérvád az újkori Kelet-Európában – Egy előítélet működése. In. Csepeli György (ed.): *Vérvádak üzenete. Minoritás könyvek 2. Minoritás Alapítvány, Budapest, 1996. 13-30.*

Pogrom forradalom idején. Két orosz pogrom 1905-ből. In: szerk.: Bódy Zsombor et al.: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. Születésnapjára. Osiris, Budapest, 2000. 294-312.

Zsidók Oroszországban. Társadalomtörténeti és "népismereti" adatok az oroszországi zsidóságról a 19-20. században. Világtörténet, 24. évf. 2002. ősz-tél, 66-87.

Együttélés – együtt félés. Historiográfiai megjegyzések az újkori kelet-európai vérvádakhoz. In: (ed. Nagy, Balázs – Szálka, Zsuzsanna – Szende, Katalin) „Az élet tanítómestere”. Ünnepi tanulmányok Gyapay Gábor 80. születésnapjára. Fazekas Öregdiákok Társasága, Budapest, 2004. 195-206.

Vérvádak a kelet-európai antiszemitizmus szellemtörténetében. Historiográfiai megközelítés. In: (szerk. Paksy Zoltán) Az antiszemitizmus alakváltozatai. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2005. 44-58.

Oroszok és zsidók a kelet-európai összehasonlító történelemben – A revizionista historiográfia korlátaihoz. Dobrovits Mihály (ed.): Az előkelő idegen. 3. Vámbéry tanulmányok VI. Liliom Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 77-91.